

**РАННЯ НОВЕЛІСТИКА Г.ЕПІКА (1901 – 1937) І ПОВІСТЬ
„ЗУСТРІЧ” У КОНТЕКСТІ ПАРАСУЇЦИДАЛЬНИХ
КОМПЛЕКСІВ ЖЕРТОВНОСТІ ТА БРАТОВБИВСТВА**

М.А. Нестелєв

У статті аналізуються особливості суїцидальних мотивів у творах Г.Епіка, насажені жертвовими та братовбивчими комплексами. Автор досліджує основні параметри суїцидального дискурсу доби „Розстріляного Відродження”.

Ключові слова: парасуїцидальний комплекс, жертвовність, психоаналіз, «Розстріляне відродження».

Українська література перших десятиліть становлення більшовицької влади – це надзвичайно строката художня творчість. Постать Г.Епіка (1901–1937) у ній, розглянута крізь призму його ранніх творів, надає можливість побачити типову модель життя українського інтелігента 20-30-х років ХХ ст.

Г.Епік, автор багатьох книжок, відзначених різними тогочасними преміями, побував у лавах літературних організацій Плуг, Вапліте та ВУСПІ та є одним із яскравих представників доби „Розстріляного Відродження”, однак в українському контексті він згадується, зазвичай, як адресант трагічно принизливого листа, що його він надіслав вже із заслання партійним керівникам С.Косіору та П.Постишеву. У листі Г.Епік, визнаючи свою примарну провину в підготовці терористичних актів, разом з тим вихваляє великодушність компартії, бо, на його думку, – „наймилостивіший вирок пролетарського суду – зробити зі мною так, як роблять з оскаженим собакою, знищити, як сапного коня, вийняти з тіла суспільства” [1, с.24].

Це авторське визнання не виглядає дивним у контексті всієї його творчості, особливо виразно ця заангажованість митця помітна в його ранніх творах, які, на жаль, і досі залишаються практично цілком невідомими для української культури. **Актуальність** цього дослідження і визначається саме тим, що введення аналізу цих текстів у сучасний національний дискурс змусить усвідомити певні ідейно-стильові особливості процесу утвердження української радянської літератури. **Метою статті** є інтепретація суїцидальних та парасуїцидальних мотивів у ранній творчості Г.Епіка.

Українська літературна свідомість першої половини ХХ ст. активно рефлексувала над архетипом братовбивства й пов’язаним з ним комплексом жертвовності, що активізувалися під дією багатьох чинників у часи Першої світової та громадянської воєн, коли об’єктивна реальність давала багато прикладів до загострення цієї проблематики в реальності психічній. Як показує В.Захарчук у дослідженні „Печать Каїна” (2006), архетип братовбивства, що ґрунтується на осмисленні біблійних постатей Каїна й Авеля, активно функціонує в українській літературі як відкрита літературна модель „братерського гріха” [2, с. 4], ще починаючи з його художнього втілення у творчості О.Стороженка. Однак найбільшого свого вираження вона набуває саме в літературі 20-х років ХХ ст., підтвердженням чого і є рання проза Г.Епіка.

У першій збірці оповідань „Полохливої ночі” (1925) Г.Епік в однойменному нарисі зображує протистояння дня і ночі як протистояння свідомого й несвідомого. При цьому хронотоп ночі постає лиховісним втіленням незгнічених бажань Воно – „нуртуючого казана інстинктів” (З.Фройд). Психопоетика страху перед цим виявом несвідомого окреслює ніч як час і простір, коли і в якому відбуваються насильства і вбивства бандитами комуністів. Авторська позиція „усезнаючого ока” демонструє

на диво відсторонене, наче уві сні, ставлення до подібної норми поведінки, реальне, отже, не є достатньо реалістичним для свідомого, інакше довелось би поринути у психотичний конфлікт. У 1926 році Г.Епік знову повертається до цього сюжету в кіносценарії під назвою „Трипільська трагедія”. Фільм, знятий за кіносценарієм, хоч і був надзвичайно популярним у свій час, проте викликав справедливе засудження за неприхований натуралізм.

У збірці „На зломі” (1926) „поет революційної молоді” (як назвав Г.Епіка критик О.Білецький) у п’яти оповіданнях подає психоневротичну ситуацію фаталістичного прийняття бажання Іншого, яке розуміється як неминуче. Суб’єкти жертвовного вчинку зображені у стані вибору між життям і смертю, і знаково, що ці суб’єкти є двічі маргінальні, – це або підлітки (15-річний глухий Івась з „Анкети”, 11-річний Вася з однойменного оповідання, сюди можна також додати образ маленького Андрійки з твору „Під баштою” зі збірки 1928 року „В снігах”) або жінки (п’ятеро молодих підпільниць-комунарок („В жовтневу ніч”) та 18-річна Надія з твору, названого її ім’ям) [3]. Недаремно критик К.Давид назвав письменника „...юнацьким, у буквальному „віковому” розумінні цього слова” [4, с.94]. Маргінальність їх полягає ще в тому, що у подібному вирішенні ситуації на користь героїзованої й потрібної загибелі вони вводять себе в парасуїцидальний дискурс (якщо розширити сферу охоплення змісту поняття самогубства услід за К.Меннінгером [5]), оскільки діють не з позиції ураженого нарцисизму (як персонажі в ранніх оповіданнях В.Підмогильного), а підкорюються дещо пафосно означеному громадському обов’язку (у класифікації Е.Дюркгайма – це альтруїстичний суїцид [6, с.255-289]). Не опираючись інстинктові смерті, ці діючі особи, задумані автором як трагічні, але позитивні герої доби, мимоволі прирікають свою долю до маргінального статусу, знищуючи себе тим, що не протистоять брутальній конфліктній ситуації нічим, окрім своєї жертви. Типовість цих постатей не зменшує важливості того, що в ранній радянській літературі підносився образ позитивного героя, приреченого на загибель, своєрідного суїцидента волею обставин, несвідомо волею, що цілком підпадає під шопенгауерівське визначення.

В оповіданні „Брати” зі збірки „На зломі” (назва промовисто визначає стан національного суб’єкта у структурі зміни ідеологічних авторитетів) Г.Епік виводить образи братів Данила й Максима Запорожців, представників різних ідеологічних угруповань – відповідно більшовизму та петлюрівщини. Їх зіткнення, обумовлене військовою дійсністю, відбувається на четвертому році після революції, коли вже „закомсомолілися вишневі села” [7, с. 26]. Банда Максима, овіяна, за автором, „національним чадом” [7, с. 30], характеризується як декласована та маргінальна структура, що доживає останні дні. Братовбивча війна завершується у творі пораненням Данила та арештом Максима. Заарештований у листі до брата з в’язниці пише про намір вкоротити собі віку за допомогою шкіряного пояса. Його мотивація полягає у визнанні того факту, що імперська стратегія більшовизму Данила остаточно перемогла український опір, а також Максим підкоряється потужній енергії колонізованого Над-Я, потужна контролююча енергія якого, сформована в докорах совісті, змушує його написати так: „... я помилявся, ти був правий... не хочу жити, бо на моєму сумлінні смерть таких, як ти” [7, с. 48]. Певна наївність і логічна розхитаність такого пояснення лише підкріплюється й реакцією на лист адресата-брата: „...боротьба жалю не знає, боротьба не знає втоми, боротьба родичів не визнає” [7, с. 49].

У подібному художньому обґрунтуванні самогубство персонажа вичерпно пояснюється психоаналітичною теорією про структурний конфлікт між Его та садистичним, таким, що не пробачає невдач, Над-Я.

Конфлікт, на думку О.Соколової та Ю.Сотникової [8, с. 106], може базуватись на депресивних відмінностях між реальним та ідеальним уявленням про себе. Тому якщо в Ідеальному реєстрі Максим вважає себе захисником України від тих, хто називає українську мову „бичаю”, то в Реальному – він опиняється в братовбивчому протистоянні, звідси й виводиться його трагедія як свідомого носія коду української державності.

Тенденційність твору переважає над художністю, а „братовбивство як українсько-психологічний комплекс, що відсилає до покоління архетипних вбивць...” [9, с. 244], активізує у візії Г.Епіка не так несвідоме деструктивне, як автодеструктивне. Г.Епік, як пізніше і П.Панч у повісті „Вовки” (1929), відтворює ситуацію самогубства ідеологічно шкідливого суб’єкта пореволюційної дійсності і, на думку автора, – це єдиний виправданий і правильний вчинок для історично переможеного класу.

Ця проблематика продовжується й у повісті „Зустріч” (1928), яка в дещо поширеному варіанті розвиває сюжет „Братів”. З формального боку твір постає як поступове композиційне наближення братів одне до одного – петлюрівського старшини під прибраним ім’ям Максим Запорожець (справжнє ім’я – Микита Неживий) та комуніста, працівника волревкому Дем’яна Неживого. Слід звернути увагу на несвідомо по-гоголівськи „промовисте” прізвисько братів – Неживий, що поширює танатологічну парадигму на обох представників військового громадянського протистояння, бо у війни, як відомо, немає переможців і переможених, участь у мілітаристських конфліктах вже вводить суб’єкт у некрофільний (за Е.Фроммом) простір.

У творі зазначається передумова виникнення цієї братовбивчої війни, як не дивно, ця передумова суто патріотична. У дитинстві вони запряглися дотримуватись спільної романтичної клятви: „Не зраджувати свого народу!” [10, с. 86], – мета, отже, у них є спільна, проте засоби, як свідчить зміст повісті, – взаємовиключні.

Логіку цієї доби виявляє й аналізує позитивний персонаж – Дем’ян: „...революція для людей має два закони: повну відданість їй і міцні нерви. І хто не виконує цього, хто галасує і кидається, той нагадує kota в лантусі, той не вірить в глибину її невтомної, незламної ходи – той її ворог” [10, с. 22]. Цінність цієї цитати полягає у тому, що вона подає чіткі критерії розмежування добра і зла в радянській літературі цього періоду.

Перемога більшовизму як імперського запрограмована з самого початку твору, адже свідомий національний інтелігент Микита зображується психологічно та фізично безсилим персонажем, чужинцем і в польському світі, звідки він їде, і в українському, де відбувається зустріч братів. Символом безплідності зусиль петлюрівського старшини у творі є те, що під час безвихідного становища в оточенні ворогів Микити, видираючись на вершечок дуба, вирішує не боротись, а безвільно відпустити руки й віддати переслідувачам „безформену купу м’яса” [10, с. 52]. Невдала спроба самогубства втілює в собі приреченість спроб утвердження української державності.

Архетип братовбивства своєрідно інтерпретується Г.Епіком – під час зустрічі братів морально зневірений Микита, що вважає тяжкопораненого брата мертвим, вбиває себе з браунінга. Отже, по суті, біблійний архетип порушується, проте автор поспішає виявити свої імперські ідеологічні симпатії. Він вводить під час цієї багатозначної зустрічі третього – матір братів, описуючи її присутність так: „З-за клуні, мов вовчиця, що побачила в небезпеці своїх вовченят, кралася мати...” [10, с. 167]. Образ вовчиці, насажений також фольклорними конотаціями, з’являється тут недаремно, оскільки вовчиця – це тварина-тотем Римської імперії, істота, що вигодувала Ромула й Рема. На думку Ж.Лакана, функція тотемізму

полягає у тому, „...щоб зробити суб'єкт по відношенню до собі подібного трансцендентним” [11, с. 41], тобто Іншим. Та оскільки латиною *lupa* (вовчиця) – це ще й повія, а *lupanar* (дослівно – вовче лігво) – бордель [12, с. 623], то стає зрозумілим, що цей образ передбачає відсилення до Іншого, що надає перевагу, умовно кажучи, лібідальним пріоритетам, принципу насолоди над іншими. Тому не є дивним, що мати, беззастережно покидає сина-самогубця і йде за пораним сином-комуністом, її вибір це вибір лібідального самозабуття національної трагедії. Однак – це ще є й трагедія автора, що приносить у жертву ідеологічності художність, уникаючи надмірно болючої для особистості психологізації.

Г.Епік, що показує у своїх ранніх оповіданнях альтруїстичну й при цьому парасуїцидальну поведінку молодих підпільників та активістів революційних рухів, зображує трагедію тогочасної особистості, яка спроможна отримати авторитет лише шляхом наближення смертельного акту. Досвід подібного танатологічно заснованого державотворення Г.Епік відчув і пережив сам, як ми довідуємося з його біографії, він брав участь у залізничному страйку проти гетьмана, а також був у повстанській армії в часи денікінщини [13, с. 164]. Можливо для того, щоб втриматись від спокуси настільки усепронизуючого тогочасного „запаху смерті” (за словами Ю.Лавріненка [14, с. 135]), письменник за допомогою образної проекції різнопланових особистих конфліктів та ідей, тобто шляхом їх психолінгвістичної реалізації, намагається позбутись психотичного конфлікту. Проте звернення Г.Епіка до суїцидальної тематики аж ніяк не мотивується лише особливостями його індивідуального стилю, тому що це багато в чому витоки загальних настроїв доби. Подібна творча танатологічна насиченість для тогочасної критики цілком є зрозумілою, навіть очевидно – С.Єфремов, наприклад, вважає стосовно широкого виведення персонажів з суїцидальної поведінки у В.Підмогильного, „... що нічого неприродного в цьому немає саме в наш час, коли смерть і речей, і людей заливає все навкруги і привчила нашого сучасника дивитися сміливо їй у вічі і, може, навіть кликати її, шукати всюди її проявів” [15, с. 665].

Персонажі Г.Епіка, актуалізуючи автоагресивні інтенції, зовсім не вагаються у своєму жертвному подвигу, для них немає тієї психологічної проблеми як, наприклад, для Костя Горобенка з повісті Б.Антоненка-Давидовича „Смерть” (1927). Автор уникає психологічного пояснення такої гіпертрофованої віри в комуністичну ідеологію, тому нерідко впадає в пафосно-агітаційний стиль. Зрештою Г.Епік вважав, що його твори написані з однією метою: він мав надію, говорячи це про оповідання „Анкета”, що його „...прочитають тисячі маленьких друзів, і, може, й вони, як Івась, заплоненіють жаданням боротьби й дійсно докінчать те, за що загинув він” [16, с. 30].

Автоагресивний простір революційної та пореволюційної дійсності відтворюється Г.Епіком із застосуванням прийому протиставлення художньо об'єктивованих архетипів добра і зла, причому ідеологічно суголосне вимогам партії добро завжди перемагає над ідеологічно чужим злом, тим самим його рання проза демонструє високий рівень міфологізованості, створюючи нові міфи соціалістичної реальності.

THE EARLY NOVELS AND STORY “THE MEETING” G.EPIK (1901-1937) IN THE CONTEXT OF PARASUICIDAL COMPLEXES OF SELF-SACRIFICINGNESS AND FRATRICIDE

M. Nesteleyev

In the article the features of suicidal motives in G.Epik's works in the aspects of sacrificial and fratricidal complexes are analysed. The author explores the basic parameters of suicidal discourse of the epoch of the so called „Shot Renaissance”.

Key words: parasuicidal complex, self-sacrificing, psychoanalysis, “Shot Renaissance”.

**РАННЯЯ НОВЕЛИСТИКА Г. ЭПИКА (1901-1937) И ПОВЕСТЬ «ВСТРЕЧА» В
КОНТЕКСТЕ ПАРАСУИЦИДАЛЬНЫХ КОМПЛЕКСОВ ЖЕРТВЕННОСТИ И
БРАТОУБИЙСТВА**

М. Нестелев

В статье анализируются особенности парасуицидальных комплексов жертвенности и братоубийства в раннем творчестве Г.Эпика. Особое внимание уделяется психоаналитической интерпретации роли советской власти в утверждении необходимости героизованной смерти молодежи для создания нового «устройства» в текстах Г. Эпика.

Ключевые слова: парасуицидальный комплекс, жертвенность, психоанализ, «растрелянное возрождение».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Постишев П. Шляхи української радянської літератури: Промова на пленумі правління Спілки радянських письменників України / П. Постишев. – К.: Держлітвидав, 1935. – 46 с.
2. Захарчук В. Печать Каїна: Архетип братоубийства в українській літературі / В. Захарчук. – Л.:ЛА „Піраміда”, 2006. – 58 с.
3. Епик Г. На зломі. П'ять оповідань з робітничого життя. – Х., 1926; Епик Г. В снігах. Оповідання. – Х., 1928.
4. Давид К. Тематика громадянської війни в творчості Гр. Епіка / К. Давид // Критика. – 1930. – №7-8. – С. 89-103.
5. Меннингер К. Война с самим собой : перевод Ю.Бондарева. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 480 с.
6. Дюркгайм Е. Самоубство: Соціологічне дослідження: пер. з фр. Л. Кононович / Е. Дюркгайм. – К.: Основа, 1998. – 519 с.
7. Епик Г. Брати // Епик Г. На зломі. П'ять оповідань з робітничого життя. – Х., 1926. – С. 26-49.
8. Соколова Е.Т. Проблема суицида: клиничко-психологический ракурс/ Е.Т. Соколова, Ю.А. Сотникова // Вопросы психологии. – 2006. – №2. – С. 103-115.
9. Зборовська Н.В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури: монографія. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.
10. Епик Г. Твори. – Т.1. Зустріч: Повесть. – Х.: Література і мистецтво, 1932. – 168 с.
11. Лакан Ж. Имена-Отца: пер. с фр. А.Черноглазова. – М.: Издательство „Гнозис”, Издательство „Логос”, 2006. – 160 с.
12. Киньяр П. Секс и страх // Киньяр П. Секс и страх: Романы, эссе : пер. с фр. И.Волевич. – СПб.:Азбука-классика, 2005. – С. 597-842.
13. Епик Григорій Данилович // Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917—1927) у 3 т. Т. 1. Біо – бібліографічний. – Х.: ДВУ, 1928. – С. 163-166.
14. Лавріненко Ю. Рапсодія про події в Україні 1920-1930-х років // Лавріненко Ю. Чорна пурга та інші спомини. – Мюнхен: Сучасність, 1985. – С. 127-154.
15. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. – 685 с.
16. Килимник О. Григорій Епик: Літературний портрет. – К.: Радянський письменник, 1960. – 120 с.

Надійшла до редакції 16 липня 2008 р.